

PETER ŽEŇUCH\*

## Tri cyrilské rukopisné kompendiá Edukačná príprava kléru v prostredí Mukačevskej eparchie v druhej polovici 18. storočia<sup>1</sup>

ŽEŇUCH, P.: Three Cyrillic Manuscript Compendiums. Educative formation of the clergy within the Mukačevo Eparchy in the second half of the 18th century. *Slavica Slovaca*, 53, 2018, No. 1, pp. 49-63 (Bratislava).

Our paper is dedicated to three educative Cyrillic texts from the second half of the 18th century. These texts are located in libraries in Prague, Prešov and Užhorod. The paper describes the historical and cultural contexts of their origin as well as their content and its characteristics.

Cyrillic educative manuscripts, historical and cultural context, Byzantine-Slavonic tradition, Church history.

### Úvod

Cyrilské písomné pamiatky liturgického, apologetického, edukačného, homiletického, katechetického, polemického, administratívno-právneho i mimoliturgického charakteru otvárajú priestor pre pochopenie procesov kultúrneho i historického vývinu vzťahov byzantskej i latinskej tradície v prostredí bývalej Mukačevskej eparchie. Významnú rolu pri vzniku týchto písomností zohrali vzdelaní predstavitelia cirkvi byzantsko-slovanského obradu, na ktoré do istej miery nadväzuje aj súčasná cirkev byzantskej tradície na Slovensku.

Cyrilské písomnosti spolu s ďalšími písomnými pamiatkami v slovenskom, latinskom i nemeckom jazyku utvárajú obraz o intenzívnom viacrozmerom a synergickom duchovnom živote slovenskej spoločnosti. Tak možno bližšie spoznávať nadregionálny, interkultúrny a interetnický rozmer písomníctva. Komplexný výskum takýchto prameňov je dôležitý predovšetkým pre systematizáciu poznania o vývine rozmanitej i rozsiahlej písomnej kultúry, ktorá sa do veľkej miery pričínala o vybudovanie duchovného a kultúrneho dedičstva Slovenska. V kontexte výskumu slovenskej písomnej kultúry aj cyrilské písomné pramene tvoria jedinečný okruh písomností, ktorý súvisí s obrazom duchovného, kultúrneho a spoločenského života.

Hoci veriacich byzantsko-slovanského obradu bez ohľadu na ich etnickú i jazykovú príslušnosť spája cirkevná tradícia založená na liturgickom obrade, liturgickom jazyku a cyrilskom písme, sama príslušnosť ku konfesionalnej tradícii a používaný liturgický jazyk obradu sa nepokladá za jediný národno-identifikačný znak. Medzi príslušníkmi byzantsko-slovanskej kultúro-obradovej tradície neexistovali žiadne prirodzené jazykové bariéry, ktoré by znemožňovali ich vzájomné kontakty a komunikáciu.

\* Prof. PhDr. Peter Žeňuch, DrSc., Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, Dúbravská cesta 9, 841 01 Bratislava.

<sup>1</sup> Štúdia vznikla v rámci riešenia projektu VEGA 2/0011/2017-2020 - Vydanie cyrilského rukopisu z 18. storočia s komentármi a poznámkovým aparátom.

### *I. Kultúrno-spoločenské podmienky pre vznik cyrilských edukačných príručiek a kompendií*

Veriaciach byzantského obradu na východnom Slovensku a v priestore Podkarpatskej Rusi (dnešná Zakarpatská oblasť Ukrajiny) spája rovnaký kultúrno-historický kontext, v ktorom sa formovala ich religiózna a kultúrna identita. Práve takýto vývin a kultúrne reálie utvorili podmienky pre zachovanie hodnôt, ktoré im umožnili spoločne vstupovať do prirodzených spoločensko-politicky i konfesionalne integrovaných celkov. Takýto model kultúrno-konfesionalnej identity založenej na komunikácii a interakciách dokonale vystihuje súžitie slovenského i rusínsko-ukrajinského obyvateľstva pod Karpatmi. Obidve etniká zbližovala konfesionalita utvorená v kontexte byzantsko-slovanského obradu, cirkevnej únie, ekonomického a spoločenského zrovnoprávnenia duchovenstva východného rítu s obradovo latinským kňazstvom, vierovyznanie, liturgický cirkevno-slovanský jazyk a orientácia na Rím a pápeža. Túto skutočnosť dokazuje aj nedávno nájdený dokument o akte Užhorodskej únie,<sup>2</sup> v ktorom jeho signatári vyjadrujú presvedčenie o zachovaní platnosti už existujúceho cirkevného práva, podľa ktorého sa za samozrejmosť pokladá existencia dvoch kresťanských obradov v Uhorsku. Východní kresťania sa tak nevnímajú ako cudzorodý element. Východný obrad v Uhorsku má svoje pevné miesto, o čom svedčia aj niektoré staršie dokumenty právnej povahy. Napríklad pri uznaní zvrchovanosti apoštolského stolca v Uhorsku sa forsírovala najmä politická požiadavka podriadenosti uhorského panovníka rímskemu pápežovi, pričom rešpektovanie existujúcich teologických a kánonicko-právnych postulátov bolo prirodzenou súčasťou identity existujúceho cirkevno-právneho priestoru. O tejto skutočnosti svedčí fakt, že už do najstarších kánonicko-právnych zbierok (napr. do zbierky kánonov kardinála Deusdedita) dotýkajúcich sa života cirkvi v Uhorsku bola zahrnutá „časť listu Jána VIII. Karolmanovi, synovi Ľudovíta Nemca, aby Metodovi umožnil v Panónii slobodne pôsobiť, ako aj časť listu tohto pápeža slavónskemu (?) vojvodovi/kniežaťovi Mutimirovi s výzvou, aby sa vrátil do panónskej diecézy.“<sup>3</sup> V prvých kráľovských zákonníkoch Štefana I., Ladislava I. i v dvoch zákonníkoch uhorského kráľa Kolomana a v nadväzujúcich zákonoch prijatých na uhorských cirkevných synodách v Sabolči (1092) a v Ostrihome (1104 – 1112/1113) sa pokladá prestúpenie platných zákonov za hriech, teda ako urážka Boha. Aj preto svetská sankcia má v prvom rade podobu cirkevného kánonického penitenciála.<sup>4</sup> Túto skutočnosť spojenia cirkevných a svetských princípov v uhorskom práve možno vidieť v kontinuite kresťanskej i svetskej organizácie života spoločnosti, ktoré sa v stredodunajskom prostredí udržalo vďaka jeho rozvinutej forme z obdobia veľkomoravskej cirkevnej a štátnej organizácie. O tejto synergii v podkarpatskom priestore svedčí napríklad aj skutočnosť známa z pravidiel svetského a cirkevného života z prelomu 16. a 17. storočia, ktorý sa označuje ako *Užhorodský rukopisný Pseudozonar*.<sup>5</sup> Uložený je v rukopisnom oddelení Zakarpatského národopisného múzea pod signatúrou II-437.<sup>6</sup> Rukopis patrila ku knihám Múzejno-knižničnej komisie spoločnosti Prosvita v Užhorode,<sup>7</sup> o čom svedčí nápis v okrúhlej pečiatke na vnútornej strane drevených dosiek, ktoré sú na konci rukopisnej knihy pevne spojené s väzbou rukopisu. Predná drevená doska obálky rukopisného prameňa chýba. Rukopisná zbierka pravidiel vznikla na prelome 16. a 17. storočia. Text rukopisu nie je konceptom, ale vznikol ako odpis zo staršej predlohy, ktorá sa používala v prostredí slovanskej cirkvi byzantského obradu ako

<sup>2</sup> Pozri k tomu štúdiu Gradoš, J.: Dokument Užhorodskej únie z 24. apríla 1646. In Historický časopis, 2016, č. 3, s. 511-520.

<sup>3</sup> Pozri Múcska, V.: Uhorsko a cirkevné reformy 10. a 11. storočia. Bratislava: Stimul, 2004, s. 34.

<sup>4</sup> „...prostredníctvom kánonického práva sa do uhorského právneho systému dostalo verejnoprávne ponímanie trestného činu.“ Múcska, V.: Uhorsko a cirkevné reformy 10. a 11. storočia, c. d., s. 41.

<sup>5</sup> Vydanie rukopisu sa pripravuje v rámci projektu APVV-14-0029 – Cyrilské písomníctvo na Slovensku do konca 18. storočia.

<sup>6</sup> Микитась, В. Л.: Давні книги Закарпатського державного краєзнавчого музею. Опис і каталог. Ужгород: Видавництво Львівського університету, 1964, s. 38-39.

<sup>7</sup> Музейно-библиотечная комиссия т-ва «Просвѣта» в Ужгородѣ.

penitenciál.<sup>8</sup> Mnohé z pravidiel obsahujú doplnky miestneho uhorského svetského a cirkevného práva. V kontexte našej témy možno poukázať na pravidlo, ktoré špecifikuje postavenie kňazov byzantského obradu v Uhorsku. Hovorí sa v ňom o tom, že ak v eparchii sú kňazi oslobodení od daní a svetských záväzkov, ktorí sa musia venovať len duchovným veciam: *ИЩЕ КОТОРЫ СЦЕНЕНІКЪ СВОБОДЪ Ё ѿ ВСЕА ПОДАТЫ І ТАГОТЫ МІРСКЫА: БОЛНЫЙ ЕСТЬ: ПОДОБАЕ ѿМЪ ВЪНЪ ВСѢ ДХОУНЫА ВЕЩІ ХРАНИТИ*. Tento záznam pravidla dokazuje, že v podkarpatskom priestore existovala privilegovaná vrstva kléru východného obradu, ktorá mala rovnaké práva ako rímskokatolícke duchovenstvo, čo im umožňovalo zúčastňovať sa napríklad aj na zasadnutiach šľachty.<sup>9</sup> Treba len pripomenúť, že vyrovnanie sa uniátskeho duchovenstva s latinským klérom sa formálne udialo až za vlády Leopolda I. po vydaní diplomu roku 1692, ktorým habsburský cisár oslobodil s Rímom zjednotených duchovných východného obradu v Uhorsku. Tým sa však iba potvrdil starobylý stav, podľa ktorého žiaden privilegovaný duchovný bez ohľadu na obrad nesmie zotrvať v poddanstve.<sup>10</sup>

P. Zubko v tomto kontexte uvádza, že neustále zdôrazňovanie aktu únie v Mukačevskej eparchii sa uskutočňovalo najmä pod vplyvom šíriacej sa kalvinizácie v Uhorsku a pod tlakom cirkevnej Brestskej únie 1596. Akt Užhorodskej únie z 24. apríla 1646 treba vidieť predovšetkým ako morálne zomknutie sa proti ničiteľom viery i jej vonkajších prejavov a tiež ako snahu zdôrazniť vlastnú svojbytnosť v rámci zložitých reformačných i protireformačných snažení.<sup>11</sup>

Aj príprava a edukácia budúcich kňazov sa realizovala v zhode s vyššie uvádzanými pravidlami pod vedením duchovných otcov v kláštornej škole alebo pod vedením miestneho kňaza, farára. Miestny kňaz po posúdení úrovne schopností mladého adepta na kňaza mohol odporučiť miestnemu biskupovi, aby takémuto bohoslovcovi udelil svätenie. V Užhorodskom rukopisnom Pseudozonarovi sa na fol. 6v k tomu uvádza nasledovné: *ВѢКУПЪ НА ХІРОТОНІЙ ДАРЫ НИКАКОВІЙЖЕ ДА НЕПРІЕМЛЕ . НЖ ДА ІСПЫТЖЕ ХОТѢЩЕГО ХІРІТОНІА ПРІАТИ . ѿ НРАВѢ Ё І ѿ ВЪСПЫТАНІЙ ЕГО ѿ ЮНОСТИ . І ѿ РАЗЖМѢ . ЖРАВѢ ЕЖЕ ѿ ПРИЛЕЖАНІЙ КНИНО . І ТАКО ѿ БРѢ ЕГО . ВЪСѢККО СЪВЪРШЕНІЙ НЕПОРОБНА . ДА ХІРОТОНІСАЕ ЕГО . ДА ПРІЙМЕ ЕГО ІАКО СВОЙ ОУДА*. Hoci v prvom rade ide o upozornenie biskupa na hriech simonie,<sup>12</sup> biskup je povinný pred vysvätením adepta na kňazstvo

<sup>8</sup> Bližšie pozri Žeňuch, P.: Rukopis s pravidlami svetského a cirkevného života z prelomu 16. a 17. storočia v kontexte medzikonfesionálnych vzťahov pod Karpatmi. In: Marinčák, Š. – Žeňuch, P. (eds.): Medzikultúrne vzťahy východnej cirkvi s latinskou v Uhorsku do konca 18. storočia. Monotematický súbor štúdií. Košice – Bratislava: Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, Centrum spirituality Východ-Západ Michala Lacka, 2017, s. 45-69.

<sup>9</sup> Pozri k tomu P. Žeňuch, „Andrej Deško a Bohuš Nosák-Nezabudov o kultúrnych stereotypoch na východnom Slovensku a v Podkarpatskej Rusi v 40. rokoch 19. storočia.“ In: Slavica Slovaca, 2016, roč. 56, č. 1, s. 13-14.

<sup>10</sup> Ľudovít Haraksim o sociálnom a kultúrnom postavení duchovných východnej cirkvi v uhorskej spoločnosti uvádza nasledovné: „Gréckokatolícke duchovenstvo sa však ani po tomto spoločenskom vzostupe nevyčlenilo z rusínskej spoločnosti, ako sa to stávalo s tými Rusínmi, ktorí získali armales a stali sa šľachticmi, alebo s tými, ktorí pri hľadaní obživy prenikli do miest a mestiečiek východného Slovenska a Zakarpatska. Títo Rusíni sa spravidla disimlovali, t. j. vyčlenili sa z rusínskej spoločnosti a primkli sa k tým vrstvám nerusínskeho obyvateľstva, ku ktorým patrili podľa svojho spoločenského zaradenia a sociálneho postavenia. V praxi to znamenalo, že drobní zemanovia a armalisti rusínskeho pôvodu sa pridali k ostatnej šľachte (prevažne maďarskej) a rusínsky mestský živel rozmnožil rady mestskej chudoby. Jedni aj druhí sa vyčlenili z rusínskej spoločnosti, nepodieľali sa na jej živote. Platí to aj o takzvaných rusínskych honoratoriách, t. j. osobách živiacich sa duševnou prácou, ktorých počet v období „zlatého veku“ A. Bačinského značne vzrástol. Títo honoratori pochádzali, okrem nepatrných výnimiek, z mnohých rodín gréckokatolíckych kňazov. Po získaní vzdelania sa nemohli uplatniť v rusínskom prostredí, lebo Rusíni nemali inštitúcie, v ktorých by sa boli uchytili. Hľadali teda existenciu inde, v nerusínskom prostredí, v ktorom strácali rusínsky charakter, rusínske vedomie, odnárodňovali sa.“ Porovnaj Haraksim, Ľ.: „Zlatý vek“ biskupa A. Bačinského a obrodenské obdobie A. Duchnoviča – dve epochy dejín Rusínov. In: Doruľa, J. (ed.): Slovensko-rusínsko-ukrajinské vzťahy od obrodovania po súčasnosť. Bratislava: Slavistický kabinet SAV, 2000, s. 13-14. V konečnom dôsledku takáto prax v prostredí byzantskej cirkvi slovanskej tradície v Karpatoch postupne umožnila vznik akejsi uzavretej vrstvy či sociálnej skupiny utvorenej iba z členov kňazskej rodiny.

<sup>11</sup> Zubko, P.: O dokumente Užhorodskej únie z 24. apríla 1646. In: Slavica Slovaca, 2016, roč. 51, č. 1, s. 3-9.

<sup>12</sup> S hriechom simonie súvisí predávanie alebo kupovanie duchovných skutočností, takým hriechom je aj napríklad snaha za peniaze alebo iné dary získať určité cirkevné postavenie či privilégium.

zistiť a overiť všetky potrebné vedomosti a zručnosti, ale aj jeho zdravotný stav a preskúmať rodinný stav. Táto prax miestnej cirkvi je, pravda, starobylá, no spoločenský rozvoj, vzdelávanie i pastoračné prostredie priniesli úplne nové požiadavky na prípravu a edukáciu kléru. Túto úlohu do zriadenia bohosloveckého seminára v Mukačeve (1744) a po jeho prenesení do Užhorodu (1776) do veľkej miery plnila jezuitská Trnavská univerzita, tiež bohoslovecký seminár v Jágri a neskôr aj viedenské Barbareum či rozličné generálne semináre. Na týchto školách študovali aj budúce osobnosti kultúrneho a konfesijného života spoločnosti späté s prostredím byzantsko-slovanského obradu, čo prispelo tiež k upevneniu pozitívnych vzťahov byzantsko-slovanského konfesijného prostredia s latinskou konfesijnou tradíciou. Formovanie kultúrnej identity veriacich byzantsko-slovanského obradu v Mukačevskej eparchii sa tak dialo aj pod vplyvom a prostredníctvom latinskej i cirkevno-slovanskej vzdelanosti.

O utvárajúcich sa podmienkach na výchovu a vzdelávanie v záujme posilnenia byzantsko-slovanskej obradovej a kultúrnej identity veriacich svedčí napríklad aj knižné vydanie šlabikára roku 1699 v trnavskej tlačiarňi s titulom БѢКВАРЬ ІЗЫКА СЛАВЕНСКА (ПИСАНІИ ЧТЕНІИ ОУЧИТІСИЯ ХОТІАЩІИ ВЪ ПОЛЕЗНОЕ РУКОВОЖЕНІЕ ВЪ ТИРНАВѢ ТИПЪ АКАДѢ: РОКЪ Ѡ РЖЕВА ХРѢТОВА ҃ХХѢ Ѡ ІѠАНА АНДР. ГЕРМАНА), ktorý bol určený gréckokatolíkom Mukačevskej eparchie. Jeho autorom je mukačevský biskup Ján De Kamelis. Šlabikár spolu s katechizmom, ktorého autorom je opäť biskup De Kamelis – КѢТЕХІСІСЪ ДЛІА НАОУКИ ОУГРОРСКИМЪ ЛЮДЕМЪ ЗЛОЖЕННІИ Ѡ ПРЕВЕЛЕНІИ: ГДНА ІѠСИФА ДЕКАМЕЛЫ ХІО ЕПІА СЕВАѢ: МОУКАЧѢ: Ѡ Прѡ: НАМѢСНИКА АПЛСКОГО НА ЛЮДИ ВОСТОЧІИ: НАБѢЖЕ: ВЪ КРОЛЕСТВѢ ОУГРОРСКОМЪ, Ѡ ЕГО ПРѢДѢЛА ПРЕСВѢ: ЦЕРѢ: Ѡ КРОЛЕ: МАЕСТАТОУ СОВѢТНИКА. ВЪ ТИРНАВѢ ТИПОМЪ: АКАДЕМ: ѠДѢ МЕНЕ АНДРѢА ГЕРМАНА, РОКЪ БѢЖЕ, ҃ХХѢИ [1698] – patrí k významným prácam edukačného charakteru v prostredí cirkvi byzantsko-slovanského obradu v Uhorsku. O neodškriepiteľnom používaní katechizmu a šlabikára pri vyučovaní svedčia súpisy kníh vo farnostiach Mukačevskej eparchie. Takým je napríklad súpis kníh na farách a vo farských školách v Makovickom panstve, ktorý vznikol v roku 1757 a dnes je uložený v archíve Gréckokatolíckeho archieparchálneho úradu v Prešove. Súpis kníh liturgického charakteru obsahuje aj položky so záznamom o používaní De Kamelisovho katechizmu a šlabikára z rokov 1698 a 1699, a tak jasne dokazuje jeho rozšírenosť i používanie. De Kamelisov katechizmus slúžil aj ako metodická príručka pre kňazov a kantorov, ktorí sa pripravovali na vyučovanie vo farských školách. V úvode katechizmu sa nachádzajú metodické pokyny, ako treba vykladať náuku cirkvi. Katechizmus pritom obsahuje nenáročné, ale presné a jasne formulované výklady rozdielov medzi latiníkmi (príslušníkmi katolíckej cirkvi latinského obradu), pravovernými (ku ktorým zaraďuje veriacich byzantsko-slovanského obradu v Uhorsku, ktorí prijali jurisdikciu katolíckej cirkvi), heretikmi a schizmatikmi. Obsahuje tiež výklad o význame a potrebe zachovania obradovej identity. Súčasťou katechizmu sú ponaučenia o rozdieloch medzi katolikmi a schizmatikmi, text katechetickéj príručky tvorí aj vysvetlenie k správemu zachovávaní pôstu a výklad pôstnej disciplíny, ďalej výklad pôvodu juliánskeho a gregoriánskeho kalendára, pôvod kalendárových rozdielov pri slávení Paschy, výklad o nezhodách a pohoršení medzi ľuďom byzantského obradu pre zavedenie nového kalendára v latinskej tradícii. De Kamelisov katechizmus ponúka aj výklad o tom, prečo rusnáci v Uhorsku, ktorí sa svojej viere a obradom naučili od Grékov, majú byť v otázkach svojej cirkevnej príslušnosti nezlovní a obsahuje aj výklad k porovnaniu cirkevných povinností pre veriacich latinského i gréckeho obradu i objasnenie, ako treba zachovávať články viery ustanovené na prvých siedmich všeobecných snemoch.<sup>13</sup>

<sup>13</sup> Časť textu De Kamelisovho katechizmu publikuje Žeňuch, P.: Источники византийско-славянской традиции и культуры в Словакии / Pramene k byzantsko-slovanskej tradícii a kultúre na Slovensku. Monumenta byzantino-slavica et latina Slovaciae IV. Roma – Bratislava – Košice: Slavistický ústav Jána Stanislava SAV – Pontificio Istituto Orientale Roma – Slovenský komitét slavistov – Centrum spirituality Východ-Západ M. Lacka, 2013, s.131-153.

V roku 1746 v Kluži vydal svoj latinsko-cirkevnoslovanský spis o písmenách aj biskup Mi-  
chal Manuil Olšavský.<sup>14</sup> Významným činom zameraným na zveľadenie cirkvi a edukáciu veriacich je tiež viedenské vydanie ďalšieho šlabikára v roku 1770, ktorého autorom je mukačevský biskup Ján Bradáč.<sup>15</sup> Bradáčov *Бжкваръ или Ржководіе хотѣщимъ оучитица писмены ржско-славѣнскими книгъ* je v poradí tretím šlabikárom pre gréckokatolíkov Mukačevskej eparchie, no zo strany cirkevných úradov v habsburskej monarchii sa však dostal do nemilosti práve pričinením svidnického biskupa Bazila (Vasil'a) Božičkovića, ktorý v šlabikári našiel niekoľko omylov proti základným dogmám katolíckej cirkvi, preto obvinil biskupa M. Bradáča zo schizmy a pravoslavi-zácie zjednotených veriacich v Mukačevskej eparchii. Hoci sa biskup Bradáč vo svojom odvolaní adresovanom Márii Terézii proti nespravodlivému obvineniu ohradil, Bradáčov *Бжкваръ или Ржководіе хотѣщимъ оучитица* bol nakoniec spálený. Podnes sa podarilo zachovať iba jediný exem-plár šlabikára v viedenskej knižnici.<sup>16</sup> Okrem uvedených cyrilských edukačných textov sa širokej obľube tešil ďalší šlabikár, ktorý spracoval a do tlače pripravil Ján Kutka v roku 1797.<sup>17</sup> Zároveň však treba konštatovať, že Kutkov šlabikár z roku 1797 sa v druhej, textovej časti výrazne zhoduje s vydaním Kutkovho katechizmu z roku 1801,<sup>18</sup> čo predpokladá, že pri príprave katechizmu Kutka využil texty aj zo svojho šlabikára.

Pri výpočte významných edukačných prác, o ktoré sa pričínila gréckokatolícka inteligencia, nemožno zabudnúť ani na gramatiku Arsenija Kocaka (z rokov 1772–1778).<sup>19</sup> Z gramatiky Arsenija Kocaka si možno predstaviť nielen fonetickú štruktúru používaného variantu cirkevnoslovanského jazyka v prostredí východoslovenských a podkarpatsko-ruských gréckokatolíkov v druhej polovici 18. storočia.<sup>20</sup> Kocakova gramatika sa dočkala vydania až o viac ako dvesto rokov; ide o prvý systematický opis jazykovej i gramatickej štruktúry cirkevnej slovančiny v našom prostredí, ktorý sa v istom zmysle môže vnímať aj ako pokus o normovanie miestnej podoby cirkevného jazyka. Okrem máriapóčskeho variantu Kocakovej gramatiky z rokov 1772 – 1778 existuje ešte jeden ďalší rukopisný variant tejto gramatiky z roku 1788, ktorý je uložený v Užhorodskom národopisnom múzeu s názvom *Грамматика ржскаа, или паче рекши славенскаа не онаа дѣтинскаа, но паче отроческаа ... новосложенаа и списанаа ... в обители Имстичевской ниже ѣ на горѣ Дзеканской игжмена предостойнѣйшаго нем. Арсениа Коцака, ЧСГВ проф. во предреченной обители Имстич. р. дѣтїи [1788].* Kocakova *Грамматика ржскаа, или паче рекши славенскаа...* z roku 1788 podobne ako jeho gramatika z rokov 1772 – 1778 bola edukačnou príručkou. Táto gramatika nie je určená malým deťom, ktoré sa ešte len učia rozoznávať písmená a snažia sa čítať.

<sup>14</sup> Elementa puerilis institutionis in lingua latina... Начало писменъ дѣтемъ къ наставленію на латинскомъ языкѣ... Kolozsvár, 1746. évi kiadás hasonmása. A kisértő tanulmányokat irtak: János István, Udvari István. A művet kiadásra előkészítette: Udvari István. Nyíregyháza: Kiadja a Bessenyei György Tanárképző Főiskola 1999.

<sup>15</sup> Гостиняк, С.: Буквар з 1770 року. In Rusinko, I. (ed.): Науковий збірник Музею української культури у Свиднику. 5. Книга друга. Prešov: Vydalo Múzeum ukrajinskej kultúry vo Svidniku 1982, s. 233-273. M. Bradáčov šlabikár vyšiel vo Viedni krátko po tom, ako Jozef Kurzbeck získal od Márie Terézie právo tlačiť cyrilské knihy pre všetkých veriacich byzantsko-slovanskej tradície v habsburskej monarchii. V jeho tlačiarňi však vyšli iba tri knihy určené pre gréckokatolíkov v Mukačevskej eparchii a 47 bolo vytlačených pre Srbov, Rumunov a Rusov. Porovnaj k tomu Pop, I.: Dejiny Podkarpatské Rusi v datech. Praha: Nakladatelství Libri 2005, s. 163.

<sup>16</sup> Upozornil naň ešte Antal Hodinka, pozri o tom v práci Hiadora Stripského Виденьский букварь п. 1770. In: Літературна неділя, 1943, ро́ч. 3, с. 274-276.

<sup>17</sup> Kutkov šlabikár vyšiel v niekoľkých reprintoch v rokoch 1799, 1815 a 1845.

<sup>18</sup> Букваръ языка рускаго. Buda, 1799. évi kiadás hasonmása. A művet kiadásra előkészítette: Udvari István. Nyíregyháza: Kiadja a Bessenyei György Tanárképző Főiskola 1998. Іоаннъ Кутка: Катихисісъ малый... Buda, 1801. évi kiadás hasonmása. A művet kiadásra előkészítette: Udvari István. Nyíregyháza: Kiadja a Bessenyei György Tanárképző Főiskola 1998.

<sup>19</sup> Gramatiku A. Kocaka na vydanie pripravili a komentovali dvaja ukrajinskí jazykovedci J. Dzendzelivs'kyj a Z. Hanudefová. Pozri Dzendzeliv'skij, J. – Ганудель, З. (eds.): Рукопис марія-повчанського варіанта граматики Арсенія Коцака. In Науковий збірник Музею української культури у Свиднику. 15. Книга друга. Prešov, 1990, 5-332.

<sup>20</sup> Štec, M.: Cirkevná slovančina. Prešov: Pravoslávna bohoslovecká fakulte PU, 2005, s. 49.

Úlohou Kocakovej gramatiky bolo vychovať mládež k tomu, aby nielen dobre a bez chýb písala a čítala, ale aby aj správne a čisto rozprávala a rozumela všetkým písaným i čítaným cirkevným a svetským textom. Tým sa odlišuje od všetkých dovtedy vydaných a používaných šlabikárov a ukazuje sa skôr ako príručka toho typu, akou sú napríklad Bazilovičove cirkevno-slovansko-latinské výklady liturgie Jána Zlatoústeho, Bazila Veľkého a Gregora Bohoslovca, Bradáčove dejiny miestnej cirkvi či rozličné právne, hermeneutické a výkladové texty.

Aj autori píšuci po latinsky sa venovali byzantsko-slovanskému prostrediu v severovýchodnom časti Uhorska. Možno sem zaradiť osobnosti ako Matej Bel, slovenský polyhistor a vlastenec, ktorý v opisoch východoslovenských stolíc podáva obraz aj o byzantsko-slovanskom obradovom prostredí. Ďalší učenec František Adam Kollár, ktorý pôsobil pri cisárskom dvore vo Viedni ako kustód, pripravil súpis argumentov podporujúcich starobylosť gréckej cirkvi slovanskej tradície v Uhorsku. Podobne aj latinský rukopisný spis neznámeho autora *Reflexiones super ortu, religione, et habitationis stativis gentis Ruthenae*, (z rokov 1765 – 1767) poslužil veľmi dobre biskupom M. M. Olšovskému, J. Bradáčovi i A. Bačinskému v argumentácii v prospech autochtonnosti a starobylosti slovanskej cirkvi v habsburskej monarchii<sup>21</sup> a významne prispel k potvrdeniu existencie samostatného Mukačevského biskupstva.<sup>22</sup> Svorad Zavarský v komentároch k citovanému latinskému dokumentu uvádza, že autor spisu cirkevné spoločenstvo byzantsko-slovanského obradu v Uhorsku zotrvalo v jednote, hoci sa táto jednota viackrát porušila a konštatuje, „že v prípade zjednotenej cirkvi byzantsko-slovanského obradu v priestore bývalého Mukačevského biskupstva sa v priebehu 18. storočia (a azda už aj v storočí predchádzajúcom) formulovala vlastná, „vnútroúnijná“ historická sebareflexia, ktorá v konečnom dôsledku viedla ku kánonickému ustanoveniu (a teda k uznaniu existencie) Mukačevského biskupstva zo strany Svätej stolice. Východiskom takéhoto „vnútorného“ pohľadu bol nie stav schizmy, ale naopak stav jednoty.“<sup>23</sup>

Uvedené súvislosti a konštatácie poukazujú na skutočnosť, že v prostredí byzantsko-slovanského obradu na Slovensku a v Podkarpatskej Rusi (dnešná Zakarpatská oblasť Ukrajiny) intenzívna snaha cirkevnej hierarchie bola zameraná na budovanie a rozvoj nielen kultúrno-osvetovej činnosti v prospech veriacich, ale postupne sa utvárali podmienky pre etablovanie vzdelaneckej vrstvy byzantsko-slovanského obradu, ktorá svoju úroveň dosiahla aj v kontexte s latinskou písomnou kultúrou, ktorá významne pôsobila na literárnu, edukačnú, umeleckú i administratívno-právnu spisbu v prostredí cirkvi byzantsko-slovanského obradu. Z okružných listov a korešpondencie A. Bačinského sa ukazuje, že tento biskup miestnej cirkvi si dobre uvedomoval skutočnosť, že jej inštitucionálne fungovanie sa nedá koordinovať prostredníctvom administratívno-právnych alebo dogmaticko-religiózných princípov, a preto pri spravovaní eparchie vychádzal z jej potrieb i nárokov, ktoré súviseli s religióznou identitou byzantsko-slovanského obradu. Veriacich i kléru sa preto snažil nasmerovať na cestu posilnenia religióznej i konfesionalnej identity. A. Bačinský veľmi dobre vnímal zložité sociálne a kultúrne postavenie gréckokatolíckej cirkvi, preto prostredníctvom systematickej edukácie a osvety v duchu slovanskej liturgickej tradície podporoval prihlásenie

<sup>21</sup> Pop, Ivan: Podkarpatská Rus. Praha, 2013. s. 67-68.

<sup>22</sup> Text dokumentu uverejnil Zavarský, S.: *Reflexiones super ortu, religione, et habitationis stativis gentis Ruthenae* – prameň o identite cirkvi byzantsko-slovanského obradu na Slovensku v druhej polovici 18. storočia. In Marinčák, Š. – Žeňuch, P. (eds.): *Medzikultúrne vzťahy východnej cirkvi s latinskou v Uhorsku do konca 18. storočia*. Monotematický súbor štúdií. Orientalia et Occidentalia. 20. Košice – Bratislava: Centrum spirituality Východ – Západ Michala Lacka v Košiciach / Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, 2017, s. 25-44.

<sup>23</sup> Porovnaj Zavarský, S.: *Latinská cesta k identite uhorských gréckokatolíkov?* In Žeňuch, P. – Zubko, P. et alii: *Liturgické jazyky v duchovnej kultúre Slovanov*. Monotematický súbor štúdií. Bratislava: Slavistický ústav Jána Stanislava SAV – Slovenský komitét slavistov, 2017, s. 39. Na túto skutočnosť poukazuje aj Peter Zubko v súvislosti s výkladom nedávno nájdeného latinského textu o prijatí Užhorodskej únie z roku 1646. Pozri Zubko, P.: *O dokumente Užhorodskej únie z 24. apríla 1646*, c. d.

sa veriacich i kňazov k tradícii svojej cirkvi byzantského obradu. Trval na zachovávaní obradu, liturgického jazyka i písma, v ktorých videl prostriedok na upevnenie povedomia kultúrnej i religioznej identity. Biskup Bačinský dokázal nadchnúť vtedajších vzdelancov byzantského obradu, ku ktorým patrili napríklad liturgista a protoigumen mukačevského kláštora Juraj Joannikij Bazilovič, rodák z Hlivíšť neďaleko Sobraniec, ktorý pripravil veľmi dôležitý latinsko-cirkevnoslovanský výklad liturgického slávania v prostredí miestnej cirkvi.<sup>24</sup> Patrí sem už spomínaný jazykovedec a autor gramatiky Arsenij Kocak, gréckokatolícky vzdelanec a historik Michal Bradač, ktorý bol bratom mukačevského biskupa Jána, patrili k nim aj cirkevný cenzor päťzväzkovej Biblie pre gréckokatolíkov vydané v Pešti<sup>25</sup> a neskorší prešovský biskup Gregor Tarkovič či autor malého katechizmu Ján Kutka. Uvedení vzdelanci i mnohí ďalší im podobní kňazi a kantori (napr. Ján Juhasevič, Mikuláš Teodorovič) boli v tom období skutočnými priekopníkmi vedeckej, historickej, liturgickej i edukačnej spisby i jej praktického využitia v prostredí Mukačevskej eparchie.

### *III. Tri cyrilske edukačné príručky*

V rámci systematického poznávania cyrilskej rukopisnej tradície na východnom Slovensku realizoval Slavistický ústav Jána Stanislava SAV na základe povolenia vladky Jána Babjaka (č. 1911/2009) výskum v Archíve Gréckokatolíckeho arcibiskupského úradu v Prešove. Výskum bol zameraný na výskum písomností zapísaných latinkou v slovenskom jazyku i cyrilske rukopisné pamiatky. Okrem toho sa uskutočnil aj výskum v knižnici Gréckokatolíckej teologickej fakulty v Prešove. Počas archívneho výskumu sa realizovala dokumentácia existujúcich prameňov za účelom ďalšieho bádania. Pod vedením autora tejto štúdie sa uskutočnili sa aj ďalšie archívne výskumy v Užhorodskej národnej univerzite (2007) a v Národnom múzeu v Prahe (2017). Archívne výskumy priniesli nové zistenia o existencii písomností edukačného charakteru. Získané rukopisné pramene sa vo forme dokumentácie utvorenej na základe fotografického materiálu používajú predovšetkým na výskum textov a postupne sa jednotlivé texty transliterujú a pripravujú sa ich edície s jazykovou a kultúrno-historickou analýzou či komentármi. Všetky takto zdokumentované pramene sú v digitálnej forme uložené v elektronickej databáze prameňov v Slavistickom ústave Jána Stanislava SAV. Získané elektronické zdroje vznikli za účelom dokumentácie výskumu. Originálne texty v podobe vyfotografovaných dokumentov alebo textov na CD-nosičoch sú majetkom pamäťových inštitúcií na miestach, kde sa výskum realizoval. Tieto inštitúcie svoje materiály poskytli Slavistickému ústavu Jána Stanislava SAV na účely vedeckého výskumu. Ústav je oprávnený ich sprístupniť iba v transliterovanej podobe s komentármi.

Na základe doterajších poznatkov z archívnych výskumov môžeme potvrdiť, že rukopisné texty edukačných spisov a kompendií používali študenti bohoslovía najmä pri svojej príprave. Ich autori boli učitelia, ktorí pôsobili vo vyučovacom procese. Vzhľadom na rozsah a široký záber problematiky, ktorý je v nich prezentovaný, dokladajú tieto edukačné príručky vysoký stupeň orientácie v aktuálnej dobovej vedeckej spisbe, čo svedčí o vysokej vzdelanostnej úrovni a dobrej odbornej príprave ich autorov.

<sup>24</sup> Pozri bližšie Zavorský, S. – Žeňuch, P. (eds.): *Іоанникій Базилівич: Тolkованіє Священнаї Літургії Новаго Закона истиннаї Безкровнаї Жертвы* / Joannicius Basilovits: *EXPLICATIO Sacrae Liturgiae Novae Legis veri Incruenti Sacrificii. Monumenta Byzantino-Slavica et Latina Slovaciae*. Vol. III. Bratislava – Roma: Slavistický ústav Jána Stanislava SAV / Pontificio Istituto Orientale / Slovenský komitét slavistov / Spolok sv. Cyrila a Metoda, 2009. LXI + 548 s.

<sup>25</sup> Pozri k tomu Žeňuch, P.: Kultúrne a spoločenské podmienky vydania päťzväzkovej Biblie pre gréckokatolíkov Mukačevskej eparchie. In Doruľa, J. (ed.): *Historický význam a odkaz diela osobností slovenského národného obrozenia*. Bratislava: Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, 2014, s. 131-160 alebo tiež Žeňuch, P.: *Vydanie Bačinského Biblie pre gréckokatolíkov v systéme kultúrnych a konfesiónálnych identifikačných procesov*. In *Theologos*, 2017, roč. 19, č. 1, s. 128-142.

### III. 1. Rukopis o cirkevnom práve z roku 1775

Rukopis predstavuje súbor prednášok, kompendium cirkevného práva. Je zviazaný v pôvodnej väzbe. Dielo vytvoril Michal Dudinskij, profesor užhorodského seminára, v roku 1775. Ide o rukopisný edukačný spis s názvom Прочтений изъ Цѣлаго Права Церковнаго Оправомъ оучающихся полъзѣ приличнымъ Михаиломъ Дудинскимъ въ Царско-Епископскомъ училищѣ Правъ Церковнаго и Исторіи церковныхъ оучителемъ сочиненныхъ Часть 1ая Право Церковное всенародное содержащая – въ Оуниверситетѣ 1775г., ktorého originálny text je uložený v Národnom múzeu v Prahe.<sup>26</sup>

### III. 2. Výklady k liturgii žalmov / Разглагоствіе в Литургіи псаломской, koniec 18. storočia

V knižnici Gréckokatolíckej teologickej fakulty Prešovskej univerzity sa pod pôvodnou signatúrou 3319 nachádza rukopis edukačného charakteru s výkladom slávania večierne, utierne, polnočnice a ďalších bohoslužieb denného okruhu (tzv. liturgia hodín so spevmi hymnov a žalmov). Rukopis patril do knižnice Jána Kováča z Jágra, ktorý pôsobil ako vychovávateľ v uhorských šľachtických rodinách. V roku 1819 venoval svoju knižnicu novému gréckokatolíckemu biskupstvu v Prešove. Knižnica obsahovala okolo tisíc zväzkov kníh a tvorili ju tlačene knihy a tiež rozličné cyrilské a latinské manuskripty. Osobitnú zložku knižnice Gréckokatolíckej teologickej fakulty Prešovskej univerzity tvorili aj ďalšie rukopisy, ktoré získal kanonik Vasil' Chudoba z knižnice Mukačevského biskupstva; patria k nim napríklad rukopisy dogmatickej teológie, hermeneutické spisy a spisy o cirkevných dejinách a kánonickom práve spolu s latinským spisom V. Ladomerského *Brevis historia Rubri-Claustri* z roku 1875 a tiež dnes už stratený rukopisný archijeratikon Andreja Bačinského, či stratené Kapišovského rukopisné poučiteľné evanjelium s prekladmi perikop z roku 1640 a rozličné rukopisné apoštoláre a trebníky.<sup>27</sup> Cyrilský rukopis Разглагоствіе в Литургіи псаломской spolu s Bazilovičovým spisom Толкованіе Священныя Літургіи Новаго Закона истинныя Безкровныя Жертвы<sup>28</sup> z roku 1815 utvára komplexný obraz o liturgicko-obradovej praxi priestore bývalej Mukačevskej eparchie a zachytáva aj osobitosti späté s jej miestnou liturgicko-obradovou tradíciou. Zdôrazňuje sa tak nielen zjednocujúca zložka cirkevnoslovanskej liturgickej kultúry, no pritom jedinečnosť karpatskej byzantsko-slovanskej tradície sa vníma ako výsledok, ktorý vyplynul z kultúrno-religióznjej a geografickej autonómie a nezávislosti.

V rukopise sa spomína aj Mojžiš Uhorský ako svätec miestnej byzantsko-slovanskej cirkvi, ktorý patrí k predstaviteľom mníškeho života podľa studitskej reguly. Mojžiš Uhorský pravdepodobne pochádzal z významného staroslovenského rodu, čo potvrdzuje aj skutočnosť, že patril k blízkemu okruhu kyjevského kniežacieho dvora. Bez urodzeného pôvodu by to asi ani nebolo možné (Bugan 2009, 137-146). Autor spisu zaraďuje Mojžiša Uhorského k takým osobnostiam mníškeho života, ako je Gregor Palama, Naum, Anton a Teodóz Pečerskovci i ďalší svätí mníši pečerskej lavry, ktorých uctieva nielen slovanská, ale aj celá grécka cirkev. Hagiografia Mojžiša Uhorského tvorí súčasť Kyjevsko-pečerského paterika.<sup>29</sup>

<sup>26</sup> Opis pozri v práci Vašica, J. – Vajs, J.: Soupis staroslovanských rukopisů Národního musea v Praze. Praha: 1957, s. 383-384.

<sup>27</sup> Porovnaj Žeňuch, P. – Hospodár, M.: Z literárnych pamiatok nábožensko-kultúrnej tradície gréckokatolíkov v Kováčovej knižnici (Bibliotheca Kovacsiana) v Prešove. In Boháč, V. – Sedláková, J. – Čandová, Z. (eds.): Bibliotheca Kovacsiana – hodnotný zdroj cirkevnoslovanskej vzdelanosti. Prešov: Gréckokatolícka teologická fakulta PU, 2016, s. 113-138.

<sup>28</sup> Zavorský, S. – Žeňuch, P. (eds.): Иоанникій Базилевичъ: Толкованіе Священныя Літургіи Новаго Закона истинныя Безкровныя Жертвы / Joannicius Bazilovits: EXPLICATIO Sacrae Liturgiae Novae Legis veri Incruenti Sacrificii. Monumenta Byzantino-Slavica et Latina Slovaciae. III., c. d.

<sup>29</sup> Žeňuch, P.: Источники византийско-славянской традиции и культуры в Словакии / Pramene k byzantsko-slovanskej tradícii a kultúre na Slovensku. Monumenta byzantino-slavica et latina Slovaciae IV., c. d., s. 416.

### Obsah rukopisu:

V rukopise sú jednotlivé časti rozdelené do kapitol a kapitoly obsahujú jednotlivé paragrafy, ktoré v rámci jednotlivých podkapitol obsahujú súbor základných poznatkov.

1. Titulný list s názvom rukopisu: **РАЗГЛАГОЛСТВІЕ СѢ ЛІТОУРГІИ ПСАЛОМСКОЙ**. Pred titulným listom sa na voľnom liste nachádzajú dva citáty: 1. **Исполняйтеся духомъ: Глаголюще себѣ во псалмѣхъ, и пѣсньхъ, и пѣснехъ дхъныхъ, воспѣвающе, и поюще во срѣца вашѣ гдѣви. Ефес. Гл. Ѣ. Стъ ѿ.** Ide o citát z Listu Efezanom 5, 18-19: „Bud'te naplneni Duchom a hovorte spoločne žalmy, hymny a duchovné piesne. Vo svojich srdciach spievajte Pánovi a oslavujte ho. 2. **Все, еже дрѣле ѿ Оцѣ Гтѣ преданно, почитаніа достойно еѣ, новоприлагаема же безмѣсна, и немощна сѣ.** **С. Васіа. В. во словѣ а. ѿ Постѣ.** Ide o citát z I. homílie Bazila Veľkého o pôste, v ktorej sa hovorí o tom, že dedičstvo našich otcov j drahocenné a že všetko, čo vyniká vysokým vekom, je úctyhodné (fol. 1r – 1v).
2. **ВВЕДЕНІЕ ВО ЛІТЪРГІЮ ПСАЛОМСКОЮ.** § I. – § XII. (fol. 1v – 7v).
3. **ЧАСТЬ І-ВІАА. ѿ ЛІТЪРГІИ ПСАЛОМСКОЙ ѦЩЕ СЪЧЕНІЕ ѦВѦЕ ѿ ЛІТЪРГІИ ПСАЛ: ВѢХА. ЗАВѢТЪ.** § I. – § XI. (fol. 7v – 13v).
4. **СЪЧЕНІЕ В-РОЕ. ѿ ЛІТЪРГІИ ПСАЛОМСКОЙ НОВАГѦ ЗАВѢТА. ПРЕДѢЛЪ Ѧ-ВЫЙ ѿ ѡЗаконеній, измѣстѣхъ, и ползѣ таа.** § I. – § VIII. (fol. 13v – 17v).
5. **ПРЕДѢЛЪ ВТОРЫЙ. ѿ Мѣстѣ ЛІТЪРГІИ ПСАЛОМСКОЙ, и знаменіа На сію Созывающій.** § I. – § VII. (fol. 17r – 21r).
6. **ПРЕДѢЛЪ ТРЕТІЙ. ѿ времени ЛІТЪРГІИ ПСАЛОМСКОА сирѣчь днѣ, и часѣхъ таа.** § I. – § XXI. (fol. 21r – 28v).
7. **СѢ часѣ ЛІТЪРГІИ ПСАЛОМСКОА.** § XXII. – § XXIV. (fol. 28v – 30v).
8. **ПРЕДѢЛЪ IV. ѿ Образѣ или чинѣ ЛІТЪРГІИ ПСАЛОМС.** § I. – § VIII. (fol. 31r – 34v).
9. **ПРЕДѢЛЪ ПАТЫЙ. ѿ Образѣ ПСАЛОМОНІА, и ѡбрѣдѣхъ ЛІТЪРГІИ ПСАЛОМСКОА.** § I. – § XV. (fol. 35r – 42r).
10. **ПРЕДѢЛЪ VI. ѿ возрастѣ ЛІТЪРГІИ ПСАЛОМСКОА.** § I. – § XV. (fol. 42v – 46v).
11. **Часть Ѣ.а. СѢ собственыхъ ЛІТЪРГІИ ПСАЛОМС: частехъ. ПРЕДѢЛЪ Ѧ. ѿ Псалмѣхъ.** § I. – § XII. (fol. 47r – 50v).
12. **ПРЕДѢЛЪ ВТОРЫЙ. ѿ Млїтвахъ.** § I. – § X. (fol. 51r – 54v).
13. **ПРЕДѢЛЪ ТРЕТІЙ. ѿ Пѣснехъ.** § I. – § VI. (fol. 55r – 56v).
14. **ВТОРОЕ. ѿ Славословіи великомъ.** § VII. – § XIV. (fol. 55r – 58v).
15. **Г. ѿ Яліагїа.** § XV. – § XVIII. (fol. 59r – 61r).
16. **Ѧ. Гдѣ Поміагїи.** § XIX. – § XX. (fol. 61r – 62r).
17. **Ѧ. Свѣте Тихій.** § XXI. – § XXIV. (fol. 62r – 63r).
18. **Послѣдованіе ѿ Пѣснехъ Перовѣчныхъ.** § XXV. – § XXX. (fol. 63r – 64v).
19. **СѢ цѣлованіи Ялскомъ.** § XXXI. – § XXXIX. (fol. 64v – 67v).
20. **ПРЕДѢЛЪ Ѧ. ѿ Пѣснехъ средовѣчныхъ.** § I. – § VII. (fol. 68r – 70r).
21. **ПРЕДѢЛЪ Ѧ. ѿ Разныхъ пѣсней йменахъ.** § I. – § XX. (fol. 70v – 79v).
22. **ПРЕДѢЛЪ VI. ѿ чтеніахъ.** § I. – § VIII. (fol. 80r – 82v).
23. **ПРЕДѢЛЪ 7. ѿ Символѣ.** § I. – § III. (fol. 82v – 83v).
24. **ПРЕДѢЛЪ VIII. ѿ Книгахъ къ ЛІТЪРГІИ ПСАЛ. належащїа.** § I. – § V. (fol. 84r – 86v).
25. **ПРЕДѢЛЪ IX. ѿ Собственїи ЛІТЪРГІИ ПСАЛ. ѡбрѣдѣхъ.** § I. – § XV. (fol. 87r – 94v).
26. **Prázdna strana** (fol. 95r – 95v)
27. **ЧАСТЬ ВТОРАА. ѿ Чинѣ ПСАЛОМСКОА ЛІТЪРГІИ. ГЛАВА ПЕРВАА. ѿ Чинѣ малыхъ вечѣни.** (fol. 96r – 98r).
28. **ГЛАВА ВТОРАА. ѿ Чинѣ великїа вечерни сіи естѣ Бдѣніа всенощнагѡ.** (fol. 98r – 107v).
29. **ГЛАВА ТРЕТАА. ѿ Чинѣ Вечерни со вхѡдомъ.** (fol. 108r – 112r).
30. **ГЛАВА ЧЕТВѢТАА. ѿ чинѣ вечѣни безъ вхѡда.** (fol. 112v – 116v).
31. **ГЛАВА ПАТАА. ѿ вечерни со ЛІТЪРГІЕЮ.** (fol. 117r – 117v).
32. **ГЛАВА ШЕСТАА. ѿ Вечерни Великаго Прокїмена.** (fol. 117v – 118v).
33. **ГЛАВА СЕДМАА. ѿ чинѣ Малагѡ Повечерїа.** (fol. 119r – 123r).
34. **ГЛАВА ѦСМАА. ѿ Чинѣ Великагѡ Повечерїа.** (fol. 123v – 127r).

35. ГЛАВА ДЕВЯТАА. ѿ Чинѣ Полнощницы Нѣнїа. (fol. 127v – 128r).
36. ГЛАВА ДЕСАТАА. ѿ Полнощницы всендѣв. ѿ Схвѣѣ: (fol. 128r – 129v).
37. ГЛАВА ПЕВІА НАДЕСА. ѿ Чинѣ Недѣльных о҃трени. (fol. 130r – 134v).
38. ГЛАВА ДВАНДЕСАТАА. ѿ о҃трени безъ вѣѣнної. (fol. 135r – 135v).
39. ГЛАВА ТРЕТАНДЕСА. ѿ о҃трени всендѣной. (fol. 135v – 137v).
40. ГЛАВА ЧЕВѢТАНДЕСА. ѿ часѣхъ. (fol. 137v – 138v).
41. ЧАСТЬ ТРЕТАА. ѿ О҃ставѣ ѡломоѣа Лїт҃гїи. ГЛАВА ІА. ѿ знаменїа Вл҃аѣнїа и Бр҃аѣнїа празникѣ, и Сѣѣ. (fol. 139r – 139v).
42. ГЛАВА Ё:А. ѿ Празникѣ великїа сажжающїа вѣ Нїю. (fol. 140r – 140v).
43. ГЛАВА І:А. ѿ Празникѣ Сренїа, и Малаїа. Первїе же ѿ Сѣѣ Им҃щемѣ Бѣѣнїе вѣ Нїю. (fol. 140v – 142v).
44. ГЛАВА Л:А. ѿ Сѣѣмѣ им҃щемѣ Полїеле вѣ Недѣлю. (fol. 143r).
45. ГЛАВА Ё:А. ѿ Сѣѣмѣ им҃щїе славолавїе Великоє или на З вѣ нїю. (fol. 143r – 144r).
46. ГЛАВА З:А. ѿ о҃ставѣ днѣ сѣмычнїа со приключенїа. (fol. 144r – 146r).
47. ГЛАВА З:А. ѿ сажжѣ сжвѣтної поемѣ Б҃ѣ Г҃а. (fol. 146r – 147r).
48. ГЛАВА І:А. ѿ сажжѣ сжвѣтнѣ, аще приключѣа Лїт҃гїа. (fol. 147v – 148r).
49. ГЛАВА О:А. ѿ Сѣѣмѣ им҃щїе полїелевѣ сжвѣтѣ. (fol. 148v – 149v).
50. Prázdný list (fol. 150r – 150v).

### III. 3. *Cirkevné dejiny Nového zákona / Історїа Церковнаа Новаго Заѣѣтѣ, koniec 18. storočia*

Rukopisný spis o cirkevných dejinách sa podarilo nájsť v rukopisnom oddelení Knížnice Užhorodskej národnej univerzity v roku 2007. Odpis tohto významného rukopisného diela o dejinách cirkvi sa nachádza aj v knižnica Gréckokatolíckej teologickej fakulty Prešovskej univerzity (pôvodná sign. 3203 I. a 3203 II.)

Rukopis obsahuje výklad dejín cirkvi od apoštolov po najnovšie obdobie spolu s výkladom učenia otcov cirkvi, ďalej obsahuje výklady o pôvode heréz v cirkvi, výklad o schizme, husitizme a o protestantskom učení. Osobitná pozornosť sa v rukopise venuje slovanskej liturgickej tradícii, byzantsko-slovanskému obradu a príchodu Konštantína a Metoda na Veľkú Moravu i prekladaníu biblických a liturgických textov do cirkevného jazyka.

Autorom historicko-výkladového a edukačného cyrilského rukopisného spisu je Michal Bradač (1740 – 1815), ktorý bol významným gréckokatolíckym historikom. Bol bratom mukačevského vladky Jána (1767 – 1772). Vyučoval v užhorodskom kňazskom seminári a v období „zlatého veku“ Mukačevskej eparchie na prelome XVIII. a XIX. storočia úzko spolupracoval s osvieten-ským gréckokatolíckym biskupom Andrejom Bačinským. V roku 1790 sa Michal Bradač stal košickým vikárom Mukačevskej eparchie a od roku 1809 aj generálnym vikárom Mukačevskej eparchie. Kompletný rukopis historického spisu o dejinách cirkvi sa počas našich archívnych výskumov v roku 2007 podarilo nájsť v knižnici Užhorodskej národnej univerzity pod signatúrou 399-д. М. Bradač vo svojom diele venuje osobitnú pozornosť slovanskej liturgickej tradícii, byzantsko-slovanskému obradu a príchodu Konštantína a Metoda na Veľkú Moravu i prekladaníu biblických a liturgických textov do cirkevného jazyka. Zaoberá sa pôvodom Slovanov, poukazuje na dôležitú úlohu prvých veľkomoravských vládarov Mojmira, Kocľa, Rastislava i Svätopluka pri formovaní kráľovstva, z ktorého najväčší počet obyvateľstva i krajov utvoril práve Uhorsko. V spise venuje pozornosť zásluhám slovanských učiteľov sv. Cyrila a Metoda pri šírení viery a slovanského jazyka v liturgii nielen medzi obyvateľmi Veľkej Moravy, ale prostredníctvom ich žiakov aj obyvateľom českých krajov, Poľska, Bulharska i Rusi.<sup>30</sup> Rukopis tak predstavuje aktu-

<sup>30</sup> Žeňuch, P.: Источники византийско-славянской традиции и культуры в Словакии / Pramene k byzantsko-slovanskej tradícii a kultúre na Slovensku. Monumenta byzantino-slavica et latina Slovaciae IV., c. d., s. 113-115.

álne historiografické myslenie, v ktorom sa zreteľne poukazuje na kresťanskú tradíciu a kultúru založenú na kontinuite od najstarších kresťanských misií v stredodunajskom priestore z čias Cyrila a Metoda, ďalej na vplyvy z prostredia přemyslovských Čiech, husitizmus, bratrické hnutie na Slovensku, rozvoju evanjelickej cirkvi a kalvinizmu v Uhorsku. Svoj výklad dejín autor spisu zakončuje nástupom Andreja Bačinského biskupskú katedru v Mukačeve.

Michal Bradač sa vo svojom výklade dejín cirkvi v slovanskom prostredí opiera o klasikov antickej historiografie ako je Jozef Flavius, židovský kňaz, učenec a historik, ktorý pôvod Slovanov vykladá od Jafeta, Noemovho syna. M. Bradač preberá túto v európskej renesančnej a barokovej spisbe rozšírenú mienku zo spisu Izidora zo Sevilly *Origines sive Etymologiae*. Ďalej cituje Strabóna a jeho dielo *Geographica*, Konštantína Porfyrogeneta a jeho výklady o území, ktoré obývajú Chorváti, Srbi i o provincií v Dalmácii z diela *O spravovaní ríše*. Cituje tiež Prokopia, gréckeho historika, ktorý vo svojom opise vojen cisára Justiniana s Peržanmi, Vandalmi, Gótmí prináša cenné správy o Slovanoch na dolnom Dunaji, ktorých označuje termínom *Sklabénoi*. M. Bradač vyberá citáty a opisy Slovanov z takých diel, ako je *Kyjevsko-pečerský paterik* (zo začiatku XIII. storočia), ďalej z Nestorovho letopisu *Повѣсть временныхъ лѣтъ*, z *Dlugošovej kroniky*, rukopisného *Synaxára*, zbierky kánonických životov svätých a legend k sviatkom cirkevného roka a tiež od Johana Aventina (1477-1534), bavorského humanistického historika, ktorý je autorom spisu *Annalium Boiorum libri VII*, ktoré je veľmi cenené slovenskou i slovanskou historiografiou, lebo sa v ňom opisuje bitka pri Bratislave roku 907 i ďalšie významné udalosti až do roku 1460. Dielo je cenné aj preto, že obsahuje výpisky z celého radu prameňov, z ktorých sa nám mnohé podnes už nezachovali. Bradač pozná aj práce Michela Le Quiena (1661-1733), francúzskeho historika a teológa, autora komparatívneho historicko-teologického spisu o východných a orientálnych kresťanských cirkvách *Oriens christianus in quatuor patriarchatus digestus, in quo exhibentur Ecclesiae patriarchae caeterique praesules totius Orientis* (Paríž, 1740) a práce maronitu Giuseppa Simona Assemaniho (1687-1767), ktorý sa po štúdiách v Ríme z poverenia pápeža Klimenta XI. venoval získavaniu a katalogizácii rukopisov, vrátane najstarších slovanských liturgických textov. Známý je aj ako autor šesťzväzkového diela *Kalendarie Ecclesiae Universae* (1755-1757).

M. Bradač poznal aj spis Andreja Dandola (1306-1354), benátskeho dóžu a autora latinskej kroniky o pokrstení a dejinách Chorvátov. Ako vidno, výrazne sa tu inšpiroval myšlienkami ilyrizmu, ktoré významne vplývali aj na myslenie slovenskej historiografie. Svedčí o tom napríklad ďalšia Bradačom citovaná vtedajšia moderná historiografická práca Juraja Ratkaja (1612-1666), záhrebského kanonika a historika, *Memoria regnum et banorum regnorum Dalmatiae, Croatiae et Sclavoniae*, ktorá vyšla v Záhrebe v roku 1652; jej reedíciu vydalo viedenské vydavateľstvo Kurzbecka ešte aj v roku 1772. Práca bola dostupná pre gréckokatolíckych historikov práve v období, keď sa v Užhorode utvárali podmienky na edukáciu gréckokatolíckeho kléru vo vlastnom seminári. Bradač cituje aj Pavla Julinaca (1731-1785), vlastenec, diplomata a dôstojníka ruskej armády, ktorý v roku 1765 v Benátkach publikoval spis *Краткое введение въ исторію происхожденія славено-сербскаго народа*, v ktorom opísal srbské dejiny. Pozná aj Daniela Farlata a jeho spis *Illyricum sacrum* (Benátky 1751-1819), kde vysvetľuje pôvod cirkvi v Illyricu a porovnáva ho s prostredím cirkvi v Mukačevskej eparchii.

V argumentácii o pôvode Slovanov, najmä však o ich religiozite sa M. Bradač opiera o Joachima Pastoria de Hirtenberga (1611-1681), ktorý bol predstaviteľom luteranizmu a priaznivcom kalvinizmu a arianizmu v Poľsku. Práve domáce prostredie ovplyvnené kalvinizmom a arianizmom Pastoriovi umožnilo financovanie pobytov na zahraničných univerzitách v Holandsku, Anglicku a vo Francúzsku, kde v roku 1652 publikoval latinský spis, v ktorom opisuje vojny s kozákmi. Vysvetľuje však v ňom aj pomenovania jednotlivých slovanských národov. V súvislosti s vysvetlením

pôvodu Slovanov sa M. Bradač odvoláva aj na prácu prvého českého slavistu, ktorý sa venoval kultúrnej histórii a etnológii Slovanov, Václava Fortunáta Durycha (1735-1802). Jeho dizertácia *De Slavo-Bohemica Sacri Codicis versione* vyšla v Prahe v roku 1777. Skutočnosti súvisiace s osobitosťami byzantsko-slovanskej cirkvi vo východoslovanskom priestore M. Bradač preberá od Ihnatija Kulčynského, významného činiteľa gréckokatolíckej cirkvi v Bielorusku, v Poľsku a na Ukrajine, ktorý vyštudoval v Ríme, kde sa stal aj generálnym prokurátorom baziliánskej kongregácie a vydal niekoľko pozoruhodných spisov z dejín cirkvi byzantského obradu, ku ktorým patrí aj latinský spis *Ideál ruskej cirkvi (Specimen Ecclesiae Ruthenicae...)*, ktorý vyšiel v Ríme v roku 1773. Reprint Kulczynského diela *Specimen Ecclesiae Ruthenicae: ab origine susceptae fidei ad nostra usque tempora in suis captibus seu primatibus Russiae cum S. Sede apostolica Romana semper unitae per Ignatium Kulczynski* vyšiel ešte aj v roku 1859 a ako faksimile tiež v roku 1970. M. Bradač cituje aj Alexandra Gwagnina (1538-1614), vydavateľa a autora viacerých historicko-geografických prác. A. Gwagnin ovládal latinčinu, nemčinu, poľštinu, ruštinu a litovčinu, čo sa odrazilo aj v jeho diele *Sarmatiae Europae descriptio*, v ktorom okrem geografického náčrtu a hospodárskej činnosti podal opis ľudových i religióznych obyčají obyvateľstva Moskovskej Rusi, Poľska, Litvy, Pruska a Livónska (územia, ktoré zahŕňa dnešné Estónsko a Lotyšsko). M. Bradač cituje aj ďalších autorov, ako napríklad Štefana Salagia, uhorského cirkevného historika druhej polovice XVIII. storočia a jeho dielo *Status ecclesiae Pannonicae* z roku 1777, odkiaľ sú prevzaté doklady o pohanských bohoch Slovanov v najstaršom období, ďalej kardinála Baronia (1538-1607), zakladateľa modernej katolíckej historiografie, i jeho kritika Antona Pagia (1624-1699), cituje tiež Gerarda Johanna Vossia (1577-1649), holandského filozofa, historika a teológa, zostavovateľa etymologického slovníka latinského jazyka, Debreczeniho (Debreceni Ember Pál), protestantského kňaza pôsobiaceho v Debrecíne, ktorý študoval na univerzitách v Nemecku, ktorého zasa citoval známy Adolf Lampe vo svojom spise *Historia ecclesiae reformatae in Hungaria et Transylvania* (Utrecht 1728), v ktorom sa opiera o Debreczenov výklad dejín cirkvi; v tejto súvislosti M. Bradač uvádza aj Mosheima (1693-1755), nemeckého protestantského cirkevného historika.

M. Bradač sa sústredil najmä na dejiny a pôvod miestnej kresťanskej tradície, vychádza zo Samuela Timona, jezuitu, polyhistora slovenského pôvodu, pedagóga a zakladateľa kritickej historiografie, ktorý pôsobil v Košiciach i v Užhorode. V spise *Исторія церковнаа Новаго Завету* M. Bradač cituje Timonovu prácu *Imago antiquae Hungaricae* z roku 1733, z nej preberá názvy slovanských kmeňov a inšpiruje sa ideou o autochtonnosti Slovanov v stredodunajskom priestore i myšlienkou o účasti Slovákov pri formovaní Uhorského kráľovstva.

#### *Obsah rukopisu:*

Rukopis predstavuje jedinečný súbor záznamov o historických udalostiach s komentármi, ktoré autor opiera o údaje v dobových latinských i cirkevnoslovanských prameňoch, kronikách a vtedajšej historickej a ekleziologickej spisbe, v naračných a literárnych prameňoch (apológie, životy svätých, legendy a ďalšie) i v reáliách, ktoré sa zvyčajne v takejto koncentrovanej forme vyskytujú vzácné.<sup>31</sup> Rukopis umožní aj poznanie úrovne vzdelávania osobností kultúrneho a spoločenského diania medzi nositeľmi východného obradu na Slovensku. Konfrontácia s tradičným latinským prostredím poukazuje na široký rozmer kultúrnej komunikácie a na spôsoby udržania vlastnej kultúrno-konfesionálnej identity.

<sup>31</sup> Rukopisy zamerané na dejiny miestnych cirkví byzantsko-slovanského obradu v celom karpatskom areáli predstavujú jedinečný kultúrno-historický dokument. Možno tu v tejto súvislosti spomenúť napríklad vedeckú monografiu Jan Stradomského: *Spory „o wiarę grecką“ w dawnej Rzeczypospolitej*. (Kraków: Scriptum, 2003), v ktorej sa podáva obraz o vzniku viacerých historických rukopisných spisov zameraných na dejiny byzantsko-slovanskej tradície v Karpatoch.

Rukopisný spis o cirkevných dejinách od Jána Bradača je rozdelený na kapitoly, podkapitoly a paragrafy. Toto rozdelenie možno pozorovať vo väčšine edukačných prác a kompendií.

1. Титулнѣ листъ рукописи: *Ἐπιτομή Ιστορίῃς Ἐκκλησιαστικῆς Νоваγω Ζαβέτῃς*. Bibliotheca Ep̄rachi Munka-ciensis. (fol. 1r – 1v).
2. Воведеніе во Историю Церкѣнѣю Новагѣмъ Забѣта. § 1. – § 24. (fol. 2r – 8v).
3. Исходъ 1.<sup>а</sup> Истории Церкѣнѣмъ Нѣбъ: Забѣта. Глава 1.<sup>а</sup> ѿ Началѣ Благочестіѣмъ Хтѣанскагѣмъ. § 1. – § 7. (fol. 9r – 12v).
4. ГЛАВА 2.<sup>а</sup> ѿ Гисѣ Хрѣстѣ. § 1. – § 8. (fol. 12v – 15v).
5. ГЛАВА 3.<sup>а</sup> ѿ Апѣлѣхъ, Ἐπισѣпѣхъ, ѿ ὁучениѣхъ. § 1. – § 11. (fol. 16r – 21v).
6. ГЛАВА 4.<sup>а</sup> ѿ Мужѣмъ Знаменитѣхъ. § 1. – § 5. [§ 2. Διωνυσίου Ἀρεπῳαγῆτῃς, § 3. Κλήμεντος Ῥωμαϊκῆς Πετρῷ; 4. Ἰγνατίου Μαρτυρικῆς, ἢ Βογῳνοσεπῃς; § 5. Ποσειδῳνίου τοῦ Ὀπίο Ἀπῳκῆς Πολύκαρπῃς Ἰωανῆς ὁучениκῆς, ἀρχῃς Ἰγνατίου, Ἐμῳρυσκῆς] (fol. 21v – 24v).
7. Сѣченіе 2.<sup>е</sup> ѿ обще глаголемѣмъ Оцѣхъ. § 1. – § 5. [§ 1. Ἰσῆτι Μῳνικῆς, ἢ Φιλοσοφῃς Χρῃτῳακῆς; § 2. Ἰρениῳ ὁученикῆς Πολύκαρπῃς; § 3. Τῳτῃς Φλαвіῳ Κλήμεντος; § 4. Ἀφῳнагорῃς Ἀφῳненскῆς; § 5. Παῳλα τερῃсалиμῳλῆς /Ἱεραπολскῆς/ <sup>32</sup>] (fol. 24v – 27r).
8. Сѣченіе 3.<sup>е</sup> ѿ Оцѣхъ вѣка 3.<sup>о</sup> § 1. – § 4. [§ 1. Ориῃне Ἀδαμῳтῳвиῳ; § 2. Ἰсῳлῆ Ἀφρῃкῆς; § 3. Григорῳῆмъ Νεωκесарῳικῆς; § 4. Μεθοδῳῆмъ Μῳνικῆς Τῳρскῆς Ἐπῳпῃς] (fol. 27r – 29v).
9. Сѣченіе 4.<sup>е</sup> ѿ Оцѣ Латискѣмъ Церкве. § 1. – § 6. [§ 2. Quintus Septinius Florens Тертῃсῳіανῃς Ἀφрῃкῆς; § 3. Κύприανῃς такожде Ἀφрῃкῆς во Карѣагенῃς; § 4. Менῃсῳтῳῆмъ Фелицῳ; § 5. Λακταντίῳ, Ἰταῳλίαν; § 6. Ἀμῳвросῳῆмъ Ἀλεῃξανδρῳικῆς] (fol. 29v – 32r).
10. ГЛАВА 5.<sup>а</sup> ѿ распростертіи Благочтѣмъ Хтѣанкагѣмъ. § 1. – § 5. (fol. 32r – 35r).
11. ГЛАВА 6.<sup>а</sup> ѿ гоненіѣхъ. Сѣченіе 1.<sup>е</sup> ѿ винахъ Гоненіѣмъ. § 1. – § 3. (fol. 35r – 38v).
12. Сѣченіе 2.<sup>е</sup> ѿ образѣ Гоненіи, ѿ Канѣ, Мῳнницѣхъ, ѿ Исповѣдницѣхъ. § 1. – § 5. (fol. 38v – 41v).
13. Сѣченіе 3.<sup>е</sup> ѿ Количествѣмъ Мῳнникῳмъ, ѿ Члѣ Гоненіи. § 1. – § 13. (fol. 42r – 45r).
14. ГЛАВА 7.<sup>а</sup> ѿ вресѣ, радѣрѣхъ, ѿ Прѣнѣмъ Богѣсловскῆς. Сѣченіе 1.<sup>е</sup> ѿ вресѣхъ вѣка Первагѣмъ. § 1. – § 9. (fol. 45r – 48r).
15. Сѣченіе 2.<sup>е</sup> ѿ вресѣ вѣка вторагѣмъ. § 1. – § 6. (fol. 48r – 49v).
16. Сѣченіе 3.<sup>е</sup> ѿ вресѣ вѣка Третіегѣмъ. § 1. – § 4. (fol. 49v – 50v).
17. Сѣченіе 4.<sup>е</sup> ѿ Раздорѣ Новаῳтῳіанῳмъ, ѿ Прѣнѣмъ Богѣсловскῆς. § 1. – § 3. (fol. 50v – 52v).
18. ГЛАВА 8.<sup>а</sup> ѿ Говѣрѣхъ. § 1. – § 3. (fol. 53r – 55r).
19. Сѣченіе 2.<sup>е</sup> ѿ Говѣрѣхъ Первагѣмъ вѣка. § 1. – § 4. (fol. 55v – 58r).
20. Сѣченіе 2.<sup>е</sup> ѿ Говѣрѣхъ вѣка 2.<sup>о</sup> ѿ 3.<sup>го</sup> § 1. – § 6. (fol. 58r – 60r).
21. ГЛАВА 9.<sup>а</sup> ѿ правленіи Церковномъ. Сѣченіе 1.<sup>е</sup> ѿ Правленіи Церковномъ въ обще. § 1. – § 10. (fol. 60r – 64v).
22. Сѣченіе 2.<sup>е</sup> ѿ Ἐпῳпῃς, Презѣптерѣхъ, ѿ Δῳаκῳнῃтῃхъ... § 1. – § 13. (fol. 64v – 72v).
23. ГЛАВА 10.<sup>а</sup> ѿ Нарѣдномъ Бгѣпочѣтаніи ѿмъ Ḫ. Ḫεραδῃтῃхъ. Сѣченіе 1.<sup>е</sup> ѿ Ḫиенῳмъ ѿβραдῃтῃхъ въ обще. § 1. – § 8. (fol. 72v – 76r).

<sup>32</sup> Vpísané dodatočne, kurzívou, inou rukou, ceruzou.

24. Сѣченіє 2.<sup>е</sup> ѡ Сѣнені ѡбрадѣхъ собствено. § 1. – § 6. (fol. 76r – 81r).
25. ГЛАВА 11. ѡ чѣноправленіи Церковнѣ. § 1. – § 7. (fol. 81r – 84r).
26. ГЛАВА 12.<sup>а</sup> ѡ жытіи и нравахъ первыхъ Хѣнъ. § 1. – § 7. (fol. 84r – 84v). Конєць Исхода 1.<sup>ѡ</sup>
27. Исходъ второй. Історіи Црквыны Но: Завѣта. Ёѡ Константина велыкаго, даже до Карола вел: те: содержатъ вещи вѣка 4. 5. 6. и 7<sup>о</sup>. Глава 1.<sup>а</sup> ѡ Состоаніи, и распростертіи Благоч: Хѣкаго. § 1. – § 19. [§ 15. – § 19. Ёѡ Махометѣхъ.] (fol. 85r – 93r).
28. Сѣченіє 1.<sup>е</sup> ѡ Мѡжехъ знамениты Греческіа Цкве. § 1. – § 12. [§ 2. Евсеѡи; § 3. Анастасіи; § 4. Васіліи Кесарійскіи; § 5. Грігоріи ѡ Чѣства Назіанзінъ; § 6. Грігоріи Нисенскіи; § 7.<sup>а</sup> Епифаніи рождєнъ; § 8.<sup>а</sup> Іоаннъ; § 9. Киріллъ Іерусалимскіи Епѣ; § 10. Дидимъ Алезандраніи, Ефремъ Суринъ; § 10.<sup>33</sup> Вѣка 5<sup>о</sup> Кірилъ Алезандринскіи; § 11. Ісидоръ Пиласіѡвцкіи] (fol. 93r – 102r).
29. Сѣченіє 2.<sup>е</sup> ѡ Мѡжехъ знамениты Латин. Цкве. § 1. – § 11. [§ 1. Іларіи ѡ Чѣства своего Пиктавскіи наречєнъ; § 2. Ёсїи; § 3. Амвросіи Епѣ Медіоланскіи; § 4. Іеронимъ въ Стридонѣ Градѣ Далмации и Паноніи Гранѣчнѣ; § 5. Ауреліи Аѡгустинъ; § 6. Павліи; § 7. Пампати достоины сѣѡ Мартинъ Епѣ Тѡронскіи; Рѡффинъ презвѣтеръ Аквилейскіи; § 8. Флугентіи Рѡспенскіи; § 9. Кесаріи Аренатенскіи Епѣ; § 10. Ісидоръ Епѣ Испанійскіи] (fol. 102r – 106v).
30. Глава 3.<sup>а</sup> ѡ Ересе, Раздорѣхъ и Прѣніа Цквыны. Сѣченіє 1.<sup>е</sup> ѡ Ересе вѣка 4<sup>о</sup>. § 1. – § 14. [§ 1. – § 10. Ёѡ Ереси Аріанскон оубо первѣе; § 11.<sup>а</sup> Ёѡ Маркеллѣ, Фотинѣ, и Аполлинаріи; § 12. Ёѡ Ереси Македоніанѣ; § 13. Ёѡ Ереси Прискіліаністовъ; § 14. Ёѡ Антропоморфитѣхъ, и Мессалианѣхъ.] (fol. 107r – 114v).
31. Сѣченіє 2.<sup>е</sup> ѡ Ересехъ вѣка 5<sup>о</sup>. § 1. – § 15. [§ 1. – § 4. Ёѡ Ереси Несторіановой; § 5 – § 11. Ёѡ Ереси Евтїхіанѣ; § 12. – § 15. Ёѡ Ереси Пелагіановъ] (fol. 114v – 120r).
32. Сѣченіє 3.<sup>е</sup> Ересь вѣка 6. и 7. § 1. – § 8. [§ 3. Прѣніе Трѣ Главнѣ; § 4. – § 8. Ёѡ Ереси Монофелитѣ сч: Единовольцовъ] (fol. 120r – 122v).
33. Глава 4.<sup>а</sup> ѡ Соборѣхъ сѣченіє ае. ѡ Соборѣхъ вѣка 4<sup>о</sup>. § 1. – § 17. [§ 2. – § 6. ѡ Собор. Нікенском; § 7. Ёѡ Соборѣхъ Тѡрѣнѣ и Антіѡнѣ; § 8. Ёѡ Соборѣ Сардіискѣ; § 9. Ёѡ Соборѣхъ Сѡрмійскихъ; § 10. Ёѡ Соборѣ Аріанском; § 11. Ёѡ Соборѣ Кѡтїенском всел. II.<sup>а</sup>; § 14. Лаудикійскіи; § 15. Соборъ Гангрѣскіи; § 16. Вопрошій Соборы Карфагенскѣ] (fol. 122v – 122v).
34. Сѣченіє второе. ѡ Соборѣхъ вѣка пѣтаго. § 1. – § 9. [§ 1. Первіе ѡ соборѣхъ вселенскіи се же ѡ Соборѣ Ефескѣ; § 5. Ёѡ Соборѣ Хакедонскѣ вселѣ.] (fol. 128v – 131r).
35. Сѣченіє 3.<sup>е</sup>. ѡ Соборѣхъ вѣка 6<sup>о</sup> и 7<sup>о</sup>. § 1. – § 8. [§ 4. – § 5. Соборы вѣка 7<sup>о</sup>. Ёѡ Соборѣ Кѡинопѣ.<sup>а</sup> 3<sup>а</sup> всел. 6<sup>а</sup>; § 6. – § 8. Ёѡ Соборѣ Кѡинопол.<sup>а</sup> 5<sup>а</sup> иже и Трѡланскимъ Наричаетсѣ; Правила Собора пѣто шестаго] (fol. 121r – 135r).
36. Глава 5<sup>а</sup> ѡ Правленіи Іерархїи Црквонои. § 1. – § 13. (fol. 135r – 138r).
37. Сѣченіє второе. ѡ вещьхъ Монашескихъ. § 1. – § 18. (fol. 138r – 142r).
38. Глава 6<sup>а</sup> ѡ ѡбрадѣхъ Црквоныхъ Нравѣ Хѣн. и чинопрѣ: Црквономъ. § 1. – § 18. [§ 12. – § 18. Ёѡ чинопрѣленіи Цркѡномъ] (fol. 142v – 150r).
39. Пристеженіє ѡ вещьхъ вѣка пѣтаго. 8<sup>о</sup> § 1. – § 3.<sup>34</sup> [§ 12. – § 18. Ёѡ чинопрѣленіи Цркѡномъ] (fol. 150r – 152v). Конєць Исхода 2.<sup>о</sup>
40. Исходъ 3<sup>ѡ</sup> Історіи Церковныхъ Новаго Завѣта содержащъ вещи вѣка 9<sup>о</sup>. 10<sup>о</sup>. и 11<sup>о</sup>. (fol. 154r).
41. Глава 1<sup>аа</sup> ѡ Разпростетіи благочестїа и жребїа Цркве Хрскїа. § 1. – § 27. [§ 7. – § 17. Ёѡ Славенскіи Народѣхъ; § 18. – § 27. Ёѡ обращенїи славенскіи Народѡвѣ] (fol. 154r – 170v).
42. Глава 2<sup>аа</sup> ѡ Мѡжихъ знаменитыхъ. § 1. – § 11. (fol. 171r – 175v).
43. Глава 3<sup>аа</sup> ѡ Ересехъ, Раздорѣхъм и Оѡченїи Православныхъ. § 1. – § 16. [§ 13. – § 16. Ёѡ оѡченїи Православныхъ] (fol. 175v – 185r).
44. Глава 4<sup>аа</sup>. ѡ Соборѣхъ. § 1. – § 4. (fol. 185v – 187v).
45. Глава 5<sup>аа</sup>. ѡ Правленіи Цркве, и Іерархїи Црквоной. § 1. – § 7. (fol. 188r – 191r).
46. Глава 6<sup>аа</sup>. ѡ ѡбрадѣхъ Црквоныхъ, нравахъ Хрскїи, и чиноправленіи Црквономъ. § 1. – § 15. (fol. 191v – 206v). Конєць Исхода 3<sup>ѡаѡ</sup>.

<sup>33</sup> V rukopise sa opakuje číslo paragrafu.

<sup>34</sup> V rukopise sa opakuje číslo paragrafu, má byť § 4.

47. Исходъ четвертин. Исторїи Церковныя Н. З. ѿ Григорїа 7<sup>го</sup> Р: П: даже до Рефѣматїи т. е. ѿ лѣта 1073, даже до лѣта 1512.

Глава первая. ѿ Разпростертїи благочестїа, жребїа Ц. Хрїтїа ѿ состоанїи Царства Вост. и Западнаго.

§ 1. – § 12. [§ 2. Состоанїе Сицилїи, Галлїи, Англїи, Гишпанїи, и Данїи; § 3. Состоанїе Россїи, и Полци; § 4. Состоанїе Оугрїи, Богемїи: и прч.; § 5. Состоанїе оученїи, и Х҃дожествъ; § 6. ѿсвобожденїе вѣрныхъ, и ꙗко. земель; § 7. Крестоносныи сїи Полюи из ѿропы во Азію; § 8. ѿполченїе 2<sup>а</sup> и 3<sup>а</sup>; § 9. – § 9. ѿполченїе 4<sup>а</sup> и прч.; § 11. Проче Хрїстіанскаго благочестїа на востоцѣ жребїе; § 12. ѿбращенїе народовъ Европейскихъ] (fol. 207r – 217r).

48. Глава вторая. ѿ мѣжехъ знаменїтыхъ. § 1. – § 8. (fol. 217r – 225r).

49. Глава третья. ѿ Бресехъ. § 1. – § 7. [§ 3. Балдензы; § 5. Віклефиты; § 6 Гхесїты] (fol. 225r – 229v).

50. Глава д-тая ѿ Говорѣхъ. § 1. – § 12. [z rukopisu vypadlo niekoľko strán, vypadli paragrafy 2. – 8.] (fol. 229v – 237v).

51. Глава е-та ѿ правленїи Церкви и Іерархїи Церкѣнои. § 1. – § 16. [§ 1. Въ первыхъ ѿ восточнои Церкви; § 2. – § 8. Патріаршество Константинопольское; § 9. – § 11. Григорїи 7; § 12. Інокентїи 3; Фрѣдерїкъ 2; Інокентїи 4; § 13. Подпоры Господства Папскаго] (fol. 237v – 248v).

52. Глава з-та ѿ Догматѣхъ, веродѣхъ, нравѣхъ, и чиноправленїи церковномъ. § 1. – § 13. [§ 4. Еже веродѣхъ Латинскїа Церкви касаетса; § 5. – § 10. ѿ веродѣхъ Греческїа Церкви; § 11. ѿ Нравѣхъ Хрїстіановъ; § 12. Еже монаховъ на Западѣ; § 13. ѿ чиноправленїи, или наставленїи церковномъ] (fol. 229r – 258v).

Конецъ Исхода 4.<sup>го</sup>

#### IV. Záver

Cyrilské rukopisné texty späté s byzantsko-slovanskou cirkvou v priestore Mukačevského biskupstva predstavujú storočiami pestovanú tradíciu opierajúcu sa o liturgickú, edukačnú, kázňovú, piesňovú i administratívno-právnu prax a spolu s liturgickým cirkevnoslovanským jazykom predstavujú pre slovenský kultúrny areál jedinečnú a trvalú hodnotu. Viacrozmerný a interdisciplinárny pohľad na vývin tohto písomníctva v širšom kontexte slovanských i neslovanských jazykových, kultúrnych, historických a religióznych súvislostí umožňuje identifikovať a osvetľovať prínos cyrilskej písomnej kultúry ako neoddeliteľnej súčasti európskej kultúry a civilizácie.

### Three Cyrillic Manuscript Compendiums. Educative Formation of the Clergy within the Mukačevo Eparchy in the Second Half of the 18th Century

Peter Žeňuch

The paper is aimed at the contextual characteristics of the three Cyrillic educative manuscripts from the second half of the 18th century, which were used for the formation of the clergy and intelligentsia within the Byzantine-Slavonic church in the Eparchy of Mukačevo. Our paper confirms that the presented Cyrillic manuscripts were written by learned personalities of the local church. From both formal as well as contextual point of view the texts are on a high professional level, testifying the profound knowledge of their authors in the field of the then contemporary scientific literature. These presented manuscript sources are a significant testimony of the development of the high-quality educative activities within the ranks of intelligentsia and the church elites of the Byzantine-rite church under the Carpathians.